

Лугоўскі Аляксандр (Мінск, БДПУ)

УКЛАД МАКСІМА ГАРЭЦКАГА Ў СТАНАЎЛЕННЕ МЕТОДЫКІ ВЫКЛАДАННЯ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

Згодна з пастановай СНК БССР з 1924/1925 навучальнага года ў вучэбныя планы ўсіх тыпаў школ Беларусі былі ўведзены для абавязковага вывучэння такія дысцыпліны, як гісторыя, беларуская мова і беларуская літаратура. Створаны пры Наркомаце навукова-метадычны кабінет адразу ж распачаў падрыхтоўку падручнікаў па ўсіх прадметах, у тым ліку і па беларускай літаратуры, і ўжо ў 1925 годзе была выдадзена чытанка для V–VI класаў І. Самковіча і І. Пратасевіча “Родныя шляхі”. Аднак “Гісторыя...” М. Гарэцкага, першае выданне якой пабачыла свет яшчэ ў 1920 годзе, заставалася адзінай сістэматызаванай крыніцай ведаў па беларускай літаратуры, таму менавіта яна доўгі час была настольнай кнігай для многіх настаўнікаў-славеснікаў. Па прычыне сваёй запатрабаванасці “Гісторыя...” дапаўнялася, перапрацоўвалася і тройчы перавыдавалася (1921–1926). У каментарыях да сучаснага факсімільнага выдання “Гісторыя...” (1992) пазначана, што ў рэцэнзіі на яе чацвёртае выданне (1926) З. Жылуновіч, зрабіўшы шэраг крытычных заўваг, у той жа час даў высокую ацэнку кнізе М. Гарэцкага: “Боязна, што не будзь бы яго працы, мы і дагэтуль цягнем б ад адсутнасці гэтага вельмі патрэбнага зараз у беларускай школе падручніка” [1, с. 415].

“Гісторыю беларускае літаратуры” Максіма Гарэцкага, безумоўна, неабходна разглядаць найперш як ґрунтоўнае даследаванне па літаратуразнаўстве. У сваёй кнізе М. Гарэцкі ўпершыню абагульніў і сістэматызаваў накоплены стагоддзямі літаратурны вопыт беларусаў, распрацаваў навукова абгрунтаваную перыядызацыю літаратурнага працэсу на Беларусі і такім чынам акрэсліў асноўныя этапы станаўлення і развіцця роднай літаратуры. Гэта дало падставу вядомаму літаратуразнаўцу В.П. Рагойшу назваць працу М. Гарэцкага “для свайго часу своеасаблівай энцыклапедыяй беларускай літаратуры” [3, с. 157]. Менавіта энцыклапедызм надаваў “Гісторыя...” ў 20-я гады мінулага стагоддзя ўніверсальны характар: яна выконвала функцыю падручніка па беларускай літаратуры як для школы, так і для ВНУ.

Калі разглядаць “Гісторыю...” М. Гарэцкага як падручнік з пазіцый сучаснай педагогікі і методыкі, то варта адзначыць, што гэта выданне шмат у чым падобна да сучасных падручнікаў гісторыка-літаратурнага тыпу для вучняў старшых (IX – XI) класаў. Адметнасцю зместу і структуры падручнікаў такога тыпу з’яўляецца тое, што ў іх вылучаюцца 2 віды тэм – аглядавыя і манаграфічныя. Аглядавая тэма прысвячаецца аналізу літаратурнага працэсу пэўнага перыяду, агульныя тэндэнцыі якога канкрэтызуюцца пры вывучэнні манаграфічных тэм. У склад манаграфічнай тэмы ўваходзяць біяграфія пісьменніка і асобныя яго творы, а таксама пры неабходнасці ўключаецца матэрыял па тэорыі літаратуры. Менавіта такой структуры сваёй кнігі прытрымліваўся М. Гарэцкі, хаця аглядавыя тэмы пад асобным загаловам і не вылучаў. Напрыклад, раздзел “Навейшая літаратура” адкрываецца

манаграфічнай тэмай, прысвечанай жыццю і творчасці Ф. Багушэвіча, у якую ў сваю чаргу ўваходзіць уступнае слова аўтара пра асаблівасці літаратурнага працэсу на Беларусі ў канцы XIX – пачатку XX стагоддзяў. Творчасць жа самога Ф. Багушэвіча падаецца праз ўласцівы для школы тэкстуальны аналіз асобных твораў (Прадмова да зборніка “Дудка беларуская”, вершы “Мая дудка”, “Быў у чысцы”, “У судзе”, паэма “Кепска будзе”), якія і па сённяшні дзень не пакідаюць школьную праграму. Трактоўка твораў, прапанаваная аўтарам “Гісторыі...”, сугучная з інтэрпрэтацыяй творчай спадчыны Ф. Багушэвіча сучаснымі літаратуразнаўцамі. Тое самае можна сказаць і пра выклад манаграфічных тэм, прысвечаных жыццю і творчасці Я. Купалы і Я. Коласа, хаця ключавыя творы гэтых пісьменнікаў (“Курган”, “Раскіданае гнездо”, “Новая зямля”, “Сымон-музыка”) у падручніку М. Гарэцкага аналізуюцца даволі лаканічна і стрымана.

Адным з асноўных кампанентаў зместу прадмета “Беларуская літаратура” ў сучаснай школе з’яўляецца тэорыя літаратуры. Экскурс у гісторыю метадыкі паказвае, што ва ўсе часы вучэбнымі праграмамі было прадугледжана знаёмства вучняў з асобнымі тэарэтычнымі паняццямі па літаратуры. Праўда, у першае дзесяцігоддзе аўтары некаторых падручнікаў хрэстаматыйнага тыпу да тэорыі літаратуры ставіліся як да другараднай з’явы. Так, напрыклад, у падручніку для VII класа У. Дзяржынскага “Выпісы з беларускае літаратуры XIX і XX ст.” (1926) “нясмелы” напамін пра тэорыю часам сустракаецца толькі ў пытаннях і заданнях да асобных твораў накшталт: “Адшукайце ў паэме вобразныя звароты, прыказкі і народныя выслоўі”, “Якія эпітэты ўжывае паэт пры характарыстыцы Кацярыны, пані, аканомы?” Зусім іншае месца займае тэорыя літаратуры ў “Гісторыі...” М. Гарэцкага. Падчас аналізу паэмы “Тарас на Парнасе”, напрыклад, М. Гарэцкі засяроджвае ўвагу чытача на выяўленчых сродках мовы, прыводзіць прыклады выкарыстання невядомым на той час аўтарам мастацкіх тропай, абазначае іх адпаведнымі тэрмінамі: “Многа (у паэме – А.Л.) вобразных зваротаў: “дзявухну ўкрасіву, салодку, як з мёдам сліву”, “дамоўкі сталі ўбірацца, як ад Кутуза Банапарт”, <...> “сарочкі чорныя, як вась” – параўнанні, “з траянцаў выціснуў алею”, “ад’есца з добрага быка – гіпербалы” [1, с. 170].

М. Гарэцкі наогул важнае значэнне надаваў тэорыі літаратуры ў філалагічнай адукацыі. Сведчаннем таму служыць змешчаны ў “Гісторыі...” пад загалоўкам “Назваслоўе” тлумачальны слоўнік літаратурных паняццяў і тэрмінаў (243 найменні). Унесеныя ў слоўнік тэрміны і паняцці ўмоўна можна аб’яднаць у 4 асноўныя групы: агульналітаратуразнаўчыя паняцці, выяўленчыя сродкі мовы, літаратурныя роды і жанры, вершаванне. Тлумачэнне асобных тэрмінаў у слоўніку ілюструецца прыкладамі з мастацкай літаратуры. Пасля М. Гарэцкага школа пачала сур’ёзна ставіцца да тэорыі літаратуры толькі ў другой палове 60-х гадоў XX стагоддзя, калі выйшлі ў свет выданні М. Лазарука “Тэорыя літаратуры ў школе” (1967) і А. Макарэвіча “Кароткі слоўнік літаратуразнаўчых тэрмінаў” (1968). Першы ж стабільны падручнік гісторыка-літаратурнага тыпу, адрасаваны непасрэдна вучням старшых класаў, школа

атрымала ў 1949 годзе, праз 23 гады пасля апошняга выдання “Гісторыі...” М. Гарэцкага.

Варта разгледзець пытанне, наколькі эфектыўна магла выкарыстоўвацца “Гісторыя...” ў якасці падручніка, з улікам яе ўніверсальнасці, на розных этапах школьнага навучання. Відавочна, кніга М. Гарэцкага як падручнік найбольш падыходзіла для вучняў старшых класаў, у якіх у аснову вывучэння курса літаратуры кладзецца гісторыка-літаратурны прынцып, аднак на поўную моц выканаць гэту функцыю ў свой час яна не змагла. У 20-я гады мінулага стагоддзя ў сістэме адукацыі Беларусі асноўным тыпам школ былі сямігодкі. Колькасць сярэдніх школ з дзевяцігадовым тэрмінам навучання з кожным годам імкліва скарачалася. На іх змену прыходзілі як своеасаблівы тып сярэдняй школы рабочыя факультэты (рабфакі) са сваім прафесійна накіраваным пералікам вучэбных дысцыплін. Сярэднія дзевяцігадовыя школы ў Беларусі пачалі адкрывацца толькі з 1932/33 навучальнага года. Да гэтага часу М. Гарэцкі, на жаль, ужо быў асуджаны да 5 гадоў высылкі ў Вятку на падставе сфабрыкаванага абвінавачання ў прыналежнасці да контррэвалюцыйнай арганізацыі “Саюз вызвалення Беларусі”. Сумным быў лёс і яго навуковых прац і мастацкіх твораў.

Не стала аб’ектыўна “Гісторыя...” па-сапраўднаму падручнікам і для вучняў V – VI класаў. З 1924 і да канца дзевяцігоддзя савецкія школы працавалі па так званых комплексных праграмах, калі ўвесь вучэбны матэрыял аб’ядноўваўся ў тэмы, ці комплексы. Беларуская літаратура ўваходзіла ў комплекс “грамадства”, а творы, уключаныя ў вучэбную праграму, аб’ядноўваліся ў грамадска-палітычныя тэмы: “Новая вёска ў літаратурна-мастацкіх творах”, “Часы мінуўшчыны...”, “Жыццё і змаганне пралетарыяту...”, “Рэвалюцыйны рух 1905 году на Беларусі...” і г.д. Такі падыход да вывучэння літаратуры не стасаваўся са зместам і будовай падручніка М. Гарэцкага. Настаўнік пры падрыхтоўцы да ўрокаў мог, безумоўна, выкарыстоўваць змешчаныя ў “Гісторыі...” літаратурна-крытычны матэрыял для вывучэння асобных твораў, уключаных ў першае выданне хрэстаматыі І. Самковіча і І. Пратасевіча “Родныя шляхі” (1925). Сітуацыя змянілася ўжо праз год, калі спецыяльна пад комплексы гэтыя ж аўтары падрыхтавалі новы варыянт хрэстаматыі. У хрэстаматыю ўваходзіла каля паўтары сотні твораў, якія павінны былі адпавядаць той ці іншай тэме. Многія з гэтых твораў не вызначыліся высокай мастацкасцю або былі празмерна ідэалагізаванымі, выпадковымі і не маглі трапіць ў поле зроку аўтара “Гісторыі...”, які арыентаваўся на лепшыя здабыткі нацыянальнай літаратуры.

У сістэме школьнай літаратурнай адукацыі 20-х гадоў вылучаўся VII клас, у якім беларуская літаратура не ўваходзіла ў комплекс, а заставалася незалежным ад грамадазнаўства прадметам і вывучалася як самастойны курс. Праграма VII класа прадугледжвала вывучэнне літаратуры ў храналагічнай паслядоўнасці, вучні павінны былі пазнаёміцца з паэмамі “Энеіда навыварат”, “Тарас на Парнасе”, з творамі Я. Баршчэўскага, Я. Чачота, В. Дуніна-Марцінкевіча, Ф. Багушэвіча, Ядвігіна Ш., Я. Купалы, Я. Коласа, М. Багдановіча, а гэта азначала, што ў вучэбным працэсе “Гісторыю...” М.

Гарэцкага маглі выкарыстоўваць не толькі настаўнікі, але і вучні. Кніга М. Гарэцкага і “Выпісы з беларускай літаратуры XIX і XX ст.” У. Дзяржынскага разам уяўлялі сабою своеасаблівы камплект вучэбнай літаратуры, які складаўся з падручніка гісторыка-літаратурнага тыпу і хрэстаматыі. Менавіта ў VII класе “Гісторыя...” М. Гарэцкага магла выконваць функцыю падручніка.

Лагічным было б разгледзець таксама пытанне аб выкарыстанні ў школе і выдадзенай М. Гарэцкім “Хрэстаматыі беларускай літаратуры: XI век – 1905 год” (1926). Аднак змешчаныя ў ёй пераважна творы старажытнага перыяду ў школе 20-х гадоў не вывучаліся. У прадмове да “Хрэстаматыі...” сам М. Гарэцкі пісаў: “Кніга больш-менш дапасована да маёй “Гісторыі беларускае літаратуры”. Некаторых пажаданых выпісак у ёй няма дзеля незалежных ад мяне прычын” [2, с. 4].

Кожнае выданне, якому надаецца статус падручніка, павінна быць выканана ў адпаведнасці выпрацаванымі педагогічным вопытам патрабаваннямі (навуковасць, дакладнасць, паслядоўнасць, сцісласць, даступнасць). Усё гэта ў “Гісторыі...” М. Гарэцкага ёсць, хаця ішоў ён да стварэння першага падручніка па беларускай літаратуры па цаліку, маючы за плячыта невялікі вопыт працы ў Першай Віленскай беларускай гімназіі ў якасці выкладчыка беларускай літаратуры і неадольнае жаданне данесці да свядомасці масавага чытача набыткі беларускага прыгожага пісьменства.

Нягледзячы на непазбежныя выдаткі, якія бачацца лепш з вышыні часу, “Гісторыя беларускае літаратуры” М. Гарэцкага і праз 90 гадоў з’яўляецца ўзорам самаадданай працы яе аўтара на карысць народнай асветы. Менавіта ад Максіма Гарэцкага пачынаецца адлік гісторыі вывучэння беларускай літаратуры як самастойнага школьнага прадмета.

Літаратура

1. Гарэцкі, М. Гісторыя беларускае літаратуры / М. Гарэцкі. – Мінск : Маст. літ., 1992. – с. 479.
2. Гарэцкі, М. Хрэстаматыя беларускае літэратуры : XI век – 1905 год / М. Гарэцкі. – Вільня : Вілен. бел. выд-ва Б. Клецкіна, 1922. – 264 с.
3. Рагойша, В.П. “Назваслоўе” Максіма Гарэцкага / В.П. Рагойша // Гарэцкія чытанні : Матэр. дакл. і паведамл. першых міжнар. чытанняў. Мінск, 23 – 24 красавіка 1996. Мінск, 1997. – С. 156 – 164.